

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hvem byggede
Svaneke kirkespir i 1789?

Af Bent Bergsøe

SÆRTRYK AF BORNHOLMSKE SAMLINGER 1971

HVEM BYGGEDE SVANEKE KIRKESPIR I 1789?

Af *Bent Bergsøe*

En nysgerrig københavnerdreng spurgte for et halvt århundrede siden sin mormor i Svaneke: »Hvem har bygget kirkespiret?«. Det har »Spiralars«, lød svaret, og dermed måtte han stille sig tilfreds. I de erindringer, som »Glaserinj« Johan Hansen nedskrev i Svaneke i 1889–91 anfører han samme overlevering med disse ord: »Her havde før min tid (J. H. kom til Sv. i 1849) levet en mand, som havde bygget spiret og derved fået navnet »Spirelars«. Han har altså haft Lars til fornavn.«¹ Th. Lind, som i 1934 havde udgivet Johan Hansens erindringer, går i sin Svaneke Bys Historie lidt nærmere ind på problemet. Han skriver: »Hen imod århundredskiftet er der en eller anden, der har fået den idé, at kirken burde have et spir. Det havde været interessant at vide, hvem ideen er udgået fra, men vi ved kun fra kirkeregnskaberne, at 1789 blev der indkøbt tømmer til et spir, og at dette lovedes opsat i sommerens løb. Enten spiret så er blevet bygget det år eller et af de følgende, har Svaneke da fået det spir, som siden har været kirkens pryd og byens vartegn med svanen i toppen over de lave huse . . . Det var »Spirelars«, der byggede det ottekantede, spånklædte, sorte spir; med det tilnavn mindedes han, men hvad hans virkelige navn var, vides ikke. Han havde ellers fortjent at huskes.«²

Den kilde, som Lind citerer, er Svaneke kirkes regnskab for tiden 1/5 1789–1/5 1790. Det hedder heri: Ifølge holdet Skiøning over Svanike Klokkene Huus og derpaa fulgt Resolution til en Spiires Opsettelse er indkøbt følgende Tømmer til dens Brug, der i Sommer skal blive opsat, saa snart mueligt.«³

Deltagerne i skønsforretningen må have været kirkens bestyrelse, altså byfogeden J. A. Borring, sognepræsten I. M. Hiort og kirkeværgen, rimeligvis suppleret med bygningskyndige folk. Baggrunden var den, at klokketårnet var kassabelt, hvilket kan sluttes af,

at et tidligere kirkesyn i 1767 konstaterede, at tårnets tømmer var afstivet med jernbånd. At formålet med at erstatte det faldefærdige og uanseelige klokketårn med et højt spir har været at pryde byens kirke ligger klart, men tillige skabtes der jo herved arbejde og for-tjeneste for den lille bys håndværkere og de forskellige leverandører.

Det var da også lokale folk, som fik tømmerleverancerne be-troet. Regnskabsbogen anfører de enkelte betalinger:

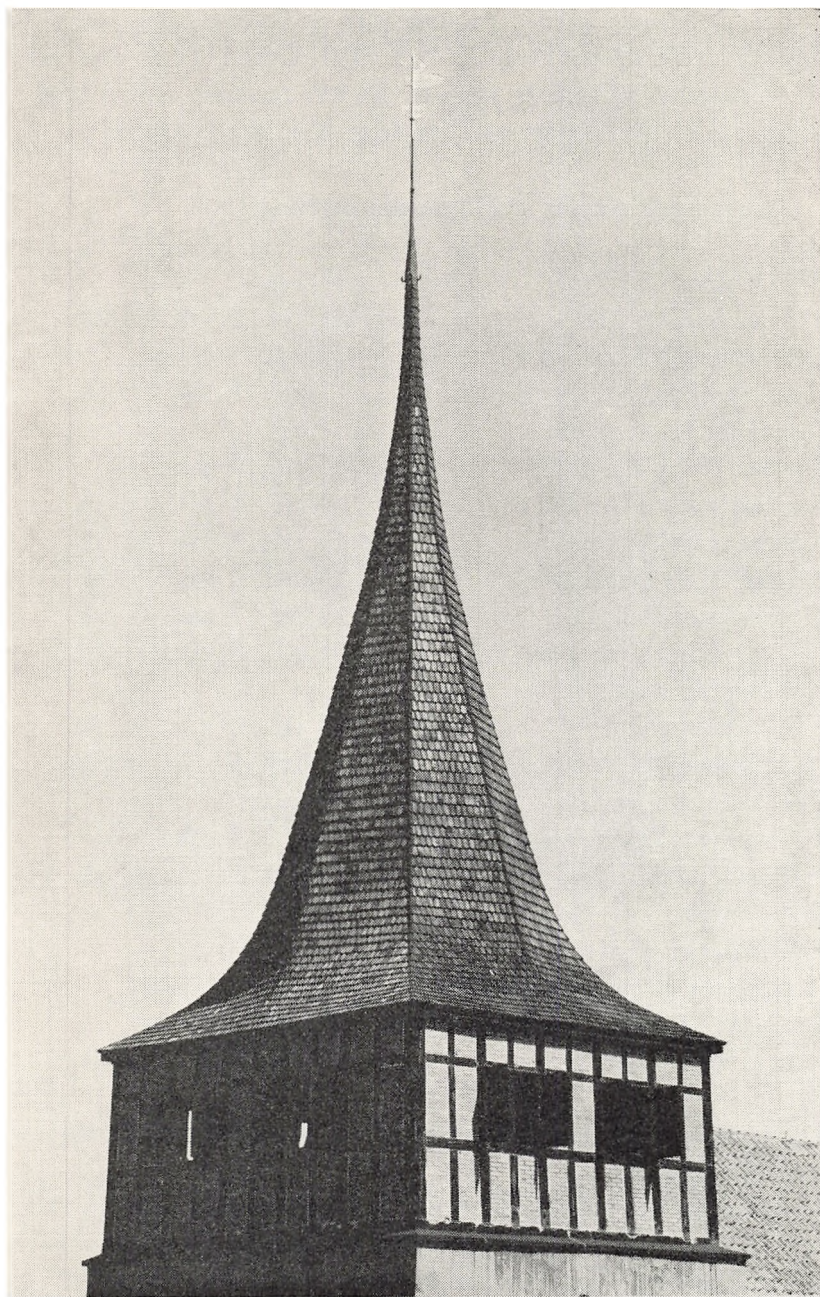
Poul Kofoed	24. rdl.
Mads Rasmussen	82 rdl. 2 mk.
Mads Davidsen	93 rdl. 2 mk.
Jep Jørgen Kofod	93 rdl. 2 mk. (Kofodg. Ø.marie)
Jochum Bohne	37 rdl. 3 mk. (Købm. Sv.)

Skønsforretningen synes foregået i de første måneder af året 1789. I april var man i fuld gang med at nedrive klokketårnet. Kirkevær-gen Alexander Kofoed skriver den 16. april til amtmand Heiberg i Nexø: »Da her er beliggende nogle Støcker gl. Tømmer, som af Svannicke Kirke Torn er blevet udtaget, ville jeg hermed under-danigst udbede mig, at De ville give Ordre til Sammes Bortsæl-gelse, at Samme kunne blive Kirken til Indtægt beregnet.«⁴

Spiret stod rimeligvis færdigt engang i løbet af året 1790. Den valgte spirtype er ikke ualmindelig – et ottekantet spir på et fir-kantet fundament. Arkitekt ved Nationalmuseet Morten Aaman Sørensen udtaler om den arkitektoniske udformning:

»Noget bestemt forbillede kan ikke udpeges, men det er nær-liggende at tænke sig, at bygmesteren har studeret Rønne kirkes gamle træspir, som udviser beslægtede træk. Det tidligere Rønne-spir menes i øvrigt bygget omkring 1600. Det blev nedrevet og genopbygget i dette århundrede. Svaneke-spiret er udformet med henblik på at sikre en kraftig forankring i den solide tårnbygning. Ved spirets udtalte tilspidsning har man søgt at undgå en for stærk vindpåvirkning. Praktiske forhold har således været bestemmende for spirets karakteristiske kurver, men også rent skønhedsmæssige hensyn har uden tvivl gjort sig gældende.«

HVEM BYGGEDE SVANEKE KIRKESPIR

Endelig afregning med håndværkere og leverandører findes på regnskabet for tiden 1/5 1790–1/5 1791. Også i denne, den endelige afregning konstaterer man, at det for størstedelen er Svanekeborgere eller nærboende, som har taget hånd om byggeriet.

Afregningen anfører nedenstående betalinger:

Poul Kofod	25 rdl.		
Skipper Jacob Birch	22 rdl.	2 mk.	4 sk.
<i>Tømmermand Michel Andersen (Sv.)</i>	29 rdl.		
Købmand Poul Ancker (Rønne)	5 rdl.	1 mk.	8 sk.
Blytækker Morten Lov	4 rdl.		
Snedker Philip Rasch (Sv.)	36 rdl.	4 mk.	
Murerarbejder Hans Piil (Sv.)	4 rdl.	1 mk.	8 sk.
Købmand Bohne (Sv.)	40 rdl.	3 mk.	12 sk.
Smeden Niels Holm (Nexø)	50 rdl.	2 mk.	8 sk.
Murermester Hans Due (Sv.)	17 rdl.	4 mk.	4 sk.
Købmand Steenbech (Sv.)	61 rdl.	0 mk.	1 sk.
Christen Mortensen (Sv.)			
for heste og vogn	14 rdl.	0 mk.	6 sk.
Niels Jensen (Sv.) dito	1 rdl.	1 mk.	8 sk.
<i>Tømmermand Jens Pedersen (Sv.)</i>	87 rdl.		
<i>Tømmermand Lars Mortensen (Sv.)</i>	52 rdl.	3 mk.	
Købmand Herman Sonne (Nexø)	17 rdl.	1 mk.	4 sk.
En urmager	1 rdl.		
<i>Jens Pedersen (Sv.)</i>			
for svane og en krone i kobber	10 rdl.		
Jep Jørgen Kofod (Kofodg. Ø.marie)	46 rdl.	4 mk.	
samt kirkeværgen	68 rdl.	4 mk.	6 sk.

Det endelige regnskab godkendtes 1/5 1791 af byfoged Borryng og sognepresten Hiort.

Byggeriet finansieredes i øvrigt ved kirkens egne midler. Alle-rede 28/7 1788 skriver amtmanden til byfoged Borryng om opsigelse af kirkens tilgodehavende hos kirkeværgen,⁵ og den 6/5 1790

foreslår amtmanden at opsigse kirkens pantebrev på 400 rdl. hos Lars Mogensen Munch.

Spirbyggeriet beløb sig i direkte omkostninger til omkring 900 rdl., en stor sum på en tid, hvor et firefags hus i Svaneke vurderedes til 30–50 rdl. Den træge omsætning fik en tiltrængt kontant indsprøjtning, der kom penge blandt folk. Byens spidser, købmændene, tjente på leverancerne, byens håndværkere på deres arbejde. Utvivlsomt har solide økonomiske betragtninger vejet til ved beslutningen om at tage hul på kirkens midler. Tilfældigvis har vi et vidnesbyrd om den økonomiske tilstand på Bornholm i disse år. Et forslag fra Sjællands biskop om indkøb af nogle salmebøger til kirkernes brug affødte en skrivelse af 7/9 1787 fra landsprovsten M. L. Hiorth i Østermarie til hans høje foresatte. Det hedder heri bl. a.:

»Det er bekjendt, at der her paa Landet hersker en stor og almindelig Pengemangel. Obligationer og Pantebreve ere her i Mængde, men derfor kan man ingen Salmebøger kjøbe, og Contanterne er borte. Foruden de mange Mennesker, som i disse Aar ere blevne forarmede og have maattet gaae fra Huus og Hjem, findes der maaske endnu en større Mængde, der trykkes af Gjæld, som i mange Aar ikke kan betaales.«⁶ Bispem får det råd, at salmebogsindkøbet bør udsættes.

Men hvem var nu bygmesteren? Ingen andre end de ovenfor nævnte har fået vederlag i forbindelse med arbejdet, ingen stedlig eller fremmed bygmester nævnes. Man må da gå ud fra, at det er de Svaneke tømmermænd, som har været mestre for den smukke udformning af spiret. Som det vil ses, er 3 tømmermænd anført som deltagere i arbejdet.

Den første *Michel Andersen* ejede huset Kirkevængen nr. 9⁷ og var ifølge folketællingen af 1787 ca. 44 år gammel. Han kaldes arbejdskarl. Ved folketællingen i 1801 er han fisker. Henset hertil samt til det beskedne vederlag 29 rdl. må man nok antage, at han har deltaget som medhjælper. Hans navn træffes desuden ikke siden i kirkeregnskaberne.

Med *Lars Mortensen* er vi derimod stødt på den »Spirars«, som traditionen senere udpegede som spirets bygmester. Også han var

bosat i Svaneke, hans firefags hus lå i Madvigsgade nr. 4. Han blev født i Østermarie i 1768 (døbt 16/10) men tilbragte langt den største del af sit liv i Svaneke, og han døde her i 1842 (begr. 16/2).⁸

Tilknytningen til kirkearbejdet bevarede han for så vidt, som han i 1795 modtog 2 rdl. 1 mk. for lapsalving af spiret samt porte og luger, hvortil der blev forbrugt 120 potter tjære. Til arbejdet medgik 5 dage inclusive opsætning af taljer. Som håndlanger medvirkede Mogens Kiøller. Ved næste lapsalving i 1798 betroedes arbejdet imidlertid til tømmermanden Peder Hansen Piil. Lars Mortensen var gift tre gange (første gang i 1793) og efterlod sig flere børn. Huset i Madvigsgade 4 havde han i 1837 solgt til en søn, sømand Hans Larsen. Der var meget få aktiver i hans dødsbo i 1842.⁹

Den tredje tømmermand, som tog del i spirbyggeriet, var som nævnt *Jens Pedersen*. Hans arbejdsvederlag var det største af alle håndværkerbetalingerne, nemlig 87 rdl. (mod 29 rdl. til Michel Andersen og 52 rdl. 2 mk. til Lars Mortensen). Men hertil kommer, at han modtog 10 rdl. for den kobber-vejrfloj på spiret – svanen med kronen, som endnu eksisterer. Også han havde senere arbejde ved kirken. I 1793 modtager han således 9 rdl. for at lægge bræddegulv i klokketårnet, opsætte en ny trappe og »skiuibrædder« udvendigt på tårnet. Han kaldes ved denne lejlighed snedker. I 1796 fik han 4 mk. for en luge i klokkehuset og en portstolpe. Jens Pedersen var lige så lidt som Lars Mortensen svanekebo af fødsel. Han fødtes i Åker i 1759 (døbt 16/12) som søn af bonden på Tyskegård (10. vg.). Han nedsatte sig i Svaneke, hvor han som 25-årig i 1784 giftede sig med den 50-årige Kirsten Jensdatter, den hidtil ugifte ejerinde af huset Helligkilde nr. 12. Efter hendes død i 1794 (begr. 27/7) indgik han i 1795 i Østermarie ægteskab med den 12 år yngre Anna Margrethe Hansdatter, datter af sandemand Hans Ipsen, St. Ølegård (58. slg.). Denne gård blev nu overtaget af Jens Pedersen, men allerede i 1802 solgte han den til Jens Hansen Munck for 2699 rdl.¹⁰

Tømmermanden opgav at være bonde og slog sig ned som møller på sydlandet. Allerede i 1801 havde han for 700 rdl. erhvervet

HVEM BYGGEDE SVANEKE KIRKESPIR

sig en af møllerne i Pedersker sogn, kaldet Kirkemøllen, fordi den var nabo til sognekirken.¹¹ Som møller har han på vindstille dage kunnet arbejde som snedker og tømmer for sognets beboere, men om han gjorde det, vides ikke. Han blev ingen gammel mand, døde 29/3 1812 som 52-årig enkemand, idet han året i forvejen havde mistet sin hustru, som kun blev 39 år. Skiftet efter ham nævner hans tømmerkiste med de mange redskaber. Den havde sin plads i den stue, hvori han døde. Men i øvrigt er der ikke i de registrerede aktiver og passiver spor af, at han befattede sig med andet håndværk end mølleriet. Han efterlod sig 2 børn, den 13-årige datter Kirstine Margrethe Jensdatter og en femårig søn Jens Jensen, som arvede henholdsvis 2203 rdl. og 4407 rdl., en betydelig sum i 1812.¹² Børnene voksede op og har efterladt sig en talrig efterslægt på Bornholm.

I Jens Pedersens efterslægt huskede man ham længe som den, der havde bygget kirkespiret i Svaneke. Således udarbejdede en svanekeborger, skomager, sergent og dannebrogsmænd Hans Peter Pedersen (1829–1917) omkring 1890 en slægtsbog¹³ over såvel sine egne som sin hustru Karen Kirstine Jørgensens slægtninge. Hustruen (1834–1909) var datter af Jens Pedersens ældste barn, den ovennævnte Kirstine Margrethe Jensdatter. H. P. Pedersen skriver således i sin slægtsbog:

»Jens Pedersen født paa Tydskegaard i Aakersogn, boede paa Store Øllegaard i Østermariesøgen og flere Steder, var Snedker og Bygmester, *han udførte Arbeidet med at bygge Kirkespiret i Svaneke i Aarene 1789 og 1790.*«

Denne slægtstradition støttes på det smukkeste af Svanekes kirkeretegnskaber, hvorefter den 29-årige Jens Pedersen som anført får det største vederlag, ligesom han har ansvaret for arbejde uden for sit fagområde (vejrføljen). Hertil kommer, at han i flere år efter spirbyggeriet var kirkens snedker. Lars Mortensen derimod var som ca. 20-årig endnu en uprøvet kraft, hvis senere kirkearbejde kun omfattede lapsalvingen.

Når Jens Pedersens indsats er blevet glemt i Svaneke-traditionen, er det let forklarligt. Jens Pedersen forlod byen nogle få år efter

HVEM BYGGEDE SVANEKE KIRKESPIR

spirbyggeriet uden senere at vende tilbage, hvorimod Svaneke borgere i deres midte gennem et halvt århundrede i Lars Mortensens person bevarede mindet om en markant begivenhed i den lille bys liv. Rejsningen af et kirkespir er jo vitterligt en håndværksmæssig bedrift, og Lars Mortensens deltagelse heri har givet ham rig lejlighed til mangan velspunden »ende«, som har ført til, at »Spir-lars«-navnet blev hæftet på ham, utvivlsomt med en anelse af spydighed. Hvad der da for samtiden lød som et øgenavn – af den slags som bornholmere excellerer i – blev for eftertiden sagnet om, at en mand ved navn Lars var den, som var bygmester for byens smukke kirkespir.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Johan Hansen: En bornholmsk Håndværkers Erindringer v. Th. Lind, Rønne 1934, s. 175.
2. Th. Lind: Svaneke Bys Historie, Rønne 1954, s. 47.
3. Kirkeinspektionsark. Svaneke i Landsark. f. Sj. m. m. Regnskabsbøger. Indeholder alle de bragte oplysninger om spirbyggeriet og dets forudsætninger.
4. Nr. 726 Bornh. amt, Inden og Udenamts Breve 1788–89, Landsark.
5. Svaneke Byfoged, breve fra amter 1761–96, afd. N, Landsark.
6. Sjællands Bispearkiv Bornholm, Indkomne Sager, 1780–89, Landsark.
7. Kilder til Svaneke Bys Bygningshist. udgivet af Nat.mus. Rønne 1969. Herfra alle oplysninger om boligforhold.
8. Østermarie Kb. i Landsark. Alle kirkelige oplysninger om personerne hidrører fra kirkebøgerne for Østermarie, Svaneke, Aker og Pedersker.
9. Sv. Byfogeds skifteprot. i Landsark. indeholder alle skifter vedr. L. M.: 1808 (efter 1. hustru), 1815 (2. hustru) og 1842 (L. M.s dødsboskifte).
10. Søndre Herreds skøde- og panteprot. Landsark.
11. Søndre Herreds skøde- og panteprot. Landsark.
12. Søndre Herreds skifteprot. Landsark.
13. Af denne slægtsbog findes talrige afskrifter. Den omfatter efterkommere efter fisker Anders Svendsen, Svaneke (1753–1835), stenhugger Peder Nielsen, Nexø (1749–1828), Jørgen Hansen, Rabekkegård, Ibsker, og bygmester Jens Pedersen. Originalen beror hos nærv. artikels forfatter.